

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ГЮНАЙ ХАДЫ ГЫЗЫ АЛИЕВА

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА ПРОИЗВОДНЫХ СЛОВ
И ВЫЯВЛЕНИЕ ИХ СООТНОШЕНИЯ
С КОГНИТИВНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ
(на материале современного английского языка)

10.02.04 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2012

Работа выполнена на кафедре иностранных языков
Азербайджанского университета языков.

Научный руководитель: доктор наук по филологии, профессор
Афган Али оглу Абдуллаев

Официальные
оппоненты: доктор наук по филологии, профессор
Нигяр Чингиз гызы Велиева

доктор философии по филологии, доцент
Бегляр Исламхан оглу Гаджиев

Ведущая организация: Кафедры английской филологии и исто-
рии и грамматики английского языка
Бакинского славянского университета

Защита состоится ___30/06___ 2012 г. в _____ часов на
заседании Диссертационного совета Д.02.081 по защите диссертаций
на соискание учёной степени доктора наук и доктора философии в
Азербайджанском университете языков.

Адрес: AZ 1014, г. Баку, ул. Р.Бейбутова, 60

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке
Азербайджанского университета языков.

Автореферат разослан _____ 2012 г.

Учёный секретарь Диссертационного
совета Д.02.081, доктор философии
по филологии, доцент

Севда Давуд гызы Вагабова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы определяется прежде всего комплексным подходом к исследуемому языковому материалу, связанным с общей тенденцией апелляции лингвистики к изучению реально функционирующего языка, а также неразработанностью прагматических аспектов английского языка. Прагматические исследования проводятся главным образом на уровне текста, речевых актов, предложения (Дж.Л.Остин, Дж.Р.Серль, W.U.Dressier, Э.С.Азнаурова, В.В.Богданов, И.Р.Гальперин, Г.Г.Почепцов).

Имеющийся лингвистический опыт показывает отсутствие специальных исследований, посвященных анализу прагматических особенностей словообразовательной системы в целом. Отдельные работы в указанном аспекте затрагивают лишь частные вопросы: влияние прагматических факторов на словообразовательную систему английского языка в научной коммуникации (К.С.Махнутина, З.А.Харитончик), в определенных коммуникативных сферах, в частности, в просторечии (О.Б.Панькив); также проводился анализ прагматической роли производного слова в различных типах текстов – рекламных, политических и т.д. (Д.У.Ашурова, А.Н.Третьюхин).

В ряде работ рассматриваются прагматические аспекты отдельных типов производных слов (Петру Эвантия Андреу), префиксальных (А.Н.Третьюхин), суффиксальных единиц (С.Ш.Нуруллова).

В исследованиях последних лет, посвященных прагматике производного слова, преимущественное внимание уделяется описанию собственно семантических и прагматических аспектов лексических значений производного слова. Сам же вопрос о формировании прагматических компонентов в значении производного слова до сих пор остается открытым.

Основная цель диссертации заключается в исследовании источников и механизма образования в производном слове прагматических компонентов значения в системном контексте с чисто когнитивными компонентами. Достижение отмеченной цели обуславливает решение следующих задач:

- дать анализ взаимосвязи семантических и прагматических аспектов лексического значения слова; определить статус прагматических компонентов относительно семантической структуры производных слов в английском языке;

- определить спектр прагматической информации в слове;
- определить механизм формирования прагматических компонентов в семантике производного слова;
- выявить роль значений мотивирующих основ, формантов и словообразовательных моделей в формировании семантики и прагматики производного слова;
- исследовать значения формантов с учетом их деления на инвариантные и неинвариантные.

В объект исследования включены суффиксальные производные слова современного английского языка, мотивированные основами существительных, прилагательных, глаголов. Преимущественное внимание уделено субстантивному и адъективному (частично вербальным) производным, поскольку, как представляется, в них чаще всего находит отражение отношение говорящего к выраженному в них содержанию. Приоритет отдается тем типам суффиксальных производных, которые выделяются исследователями как имеющие прагматическую окраску.

В качестве источников материала в диссертации использованы данные толковых словарей английского языка и соответствующие тексты английской и американской художественной литературы, газетной публицистики.

Методология исследования базируется на антропоцентрической концепции языка с учетом взаимосвязи процессов номинации с речевыми интенциями коммуницирующих субъектов. За основу взят коммуникативно-прагматический подход в исследовании словообразовательных процессов.

В процессе *исследования* использовались следующие *методы*: дефиниционный анализ (для определения характера семантических отношений между производящими и производными единицами), компонентный анализ (для выявления механизма семантических изменений и процесса становления прагматических компонентов), контекстуальный анализ (при декодировании прагматической информации слова в контексте).

На защиту выносятся следующие положения:

1. Прагматика и семантика слова тесно связаны друг с другом; прагматические компоненты не закреплены за каким-то определенным элементом структуры словозначения, а пронизывают всю семантику слова.

2. Хотя лексическое значение производного формируется в результате комбинаторики значений, передаваемых мотивирующими основами и словообразовательными формантами, роль обоих компонентов является неравноценной: значения основ имеют собственный номинативный потенциал, а значения аффиксов являются фиксированными, но не самостоятельными. Семантика любого суффикса английского языка определяется общекатегориальным значением части речи и/или определенной лексико-семантической группы этой части речи.

3. Суффиксы современного английского языка обладают минимальным лексическим и прагматическим потенциалом, поскольку, как правило, передают прагматическую информацию лишь общего характера, выражая наличие в структуре словозначения той или иной оценки, эмотивности, интенсивности, экспрессии и т.д. Конкретная реализация каждого прагматического компонента осуществляется главным образом на основе специфики концептуального содержания производящей основы.

Научная новизна диссертации определяется тем, что в ней впервые дано описание источников и механизмов формирования прагматического значения суффиксальных производных в английском языке с точки зрения реализации семантического и прагматического потенциала первичных значений мотивирующих основ.

Впервые на материале английского языка исследована семантика словообразовательных суффиксов на основе принятой в русской дериватологии дихотомии суффиксов на неизменяемые и инвариантные.

В диссертации ставится вопрос о том, как отражаются на словообразовательном уровне навыки выразительного использования языка, коммуникативные нормы, в том числе речевого поведения, стиль общения и т.д. В качестве источника разнообразных семантических и прагматических оттенков значений производных установлена полисемия мотивирующих основ и различия в интерпретации предметов реального мира со стороны участников коммуникации.

Теоретическая ценность исследования определяется предложенной в нем моделью решения проблемы взаимодействия семантики и прагматики на материале производного слова.

Заслуживает также внимания значимость работы в разработке теории лингвопрагматики применительно к системе словообразования как одного из ведущих разделов лексикологии.

Практическая значимость диссертации связана с возможностью использования ее материала и результатов в практике преподавания иностранного языка на филологических факультетах вузов.

Апробация исследования. Основные положения диссертации были представлены в докладах на межкафедральном аспирантском семинаре (2007-2010 гг.), заседаниях кафедры стилистики английского языка и культуры речи, а также освещены в пяти статьях и двух тезисах докладов.

Структура работы. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной научной литературы, а также перечня словарей, цитируемой художественной литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении диссертации обоснованы актуальность темы, определены цель и задачи, научная новизна, методология исследования, его теоретическая и практическая ценность.

I глава – “Об исследовании производного слова” – состоит из трех подглав.

В подглаве “*Особенности прагматики производного слова*” предмет рассмотрения разложен на такие составляющие, как понятие прагматики, семантика и прагматика, прагматика и стилистика, исследованные в соответствующих параграфах.

Рассмотрение термина “прагматика” выявляет его разные трактовки в современном языкознании. Лингвистический опыт показывает, что имеющиеся исследования в данной области, берущие начало с 60-70-х годов XX века, опираются главным образом на предложенное Ч.Моррисом¹ понимание прагматики как учения об отношении знаков к тем, кто ими пользуется, что обуславливает широкий спектр реализации прагматики в психологических, биологических, социологических явлениях, наблюдаемых при функционировании знаков. Подобный взгляд на прагматику стимулировал появление различных теорий, включающих в компетенцию прагматики широ-

---

¹ Ch.W.Morris. Foundations on the Theory of signs. Chicago: 1938, p. 30.

кий круг проблем – от чисто языковых до экстралингвистических. В диссертации рассмотрен ряд позиций лингвистов (Л.Киселева, Г.Клаус, Т. ван Дейк), ориентированных на анализ эффекта языкового воздействия, а также трактовки (Э.Азнаурова, Н.Арутюнова, Т.Givon, Г.Колшанский, G.Leech и др.), акцентирующие функциональный аспект лингвопрагматических исследований, их контекстуальную обусловленность.

Сопоставительный анализ различных трактовок сущности прагматики приводит к выводу о том, что данные позиции не противоречат друг другу, акцентируя те или иные аспекты явления. Вместе с тем вопрос о точном определении предмета прагматики остается дискуссионным. Рассмотрение целого ряда толкований понятия прагматики позволяет предложить “общеарифметическое” определение: прагматика – это раздел языкознания, изучающий правила выбора, употребления, а также воздействия языковых единиц на участников процесса коммуникации в соответствии с условиями коммуникативно-прагматической ситуации, целями высказывания и намерениями говорящего.

В диссертации освещены имеющиеся точки зрения на характер соотношения семантики и прагматики. Сопоставительное рассмотрение различных взглядов на проблему соотношения семантики и прагматики позволяет заключить о тесной взаимозависимости семантики и прагматики. Несмотря на собственные объекты изучения (семантика – значения языковых единиц в чистом виде; прагматика – условия употребления этих единиц, отношение к ним субъекта речи), их взаимосвязанность очевидна. Собственно семантика представляется как нечто данное, оно является отправной точкой для осуществления процесса коммуникации. Но успешное протекание этого процесса определяется знанием функциональных свойств значения языкового знака, правил его использования.

Исследование проблемы взаимоотношений прагматики и стилистики также показывает ее неоднозначное решение в современной лингвистике. Изучение существующих позиций к данной бинарной оппозиции выявляет непростой расклад мнений: в одних случаях стилистика и прагматика оказываются взаимозаменяемыми и пересекающимися областями, в других они разводятся как самостоятельные лингвистические разделы. В реферируемой диссертации отстаивается мнение, что и прагматика, и стилистика имеют свои

объекты изучения, которые в значительной степени пересекаются. Однако рамки прагматики оказываются шире, выходя в экстралингвистическую сферу. Именно прагматическая установка определяет выбор функционального стиля сообщения для осуществления замысла субъекта речи и воздействия на слушающего. Стилистика обслуживает прагматику, предоставляя в ее распоряжение языковые средства.

В подглаве *“О роли семантики и прагматики в лингвистическом описании”* рассмотрены различные аспекты названной проблемы.

Обзор прагмалингвистических исследований выявляет два взгляда на характер прагматического значения слова: 1) лексическая единица может обладать системно-закрепленным прагматическим значением; 2) слово может приобретать прагматическую окрашенность в речи, в конкретной ситуации.

Исследованный материал свидетельствует о том, что любая лексическая единица имеет потенциальный прагматический заряд. В словарном составе языка преобладают слова с имплицитными прагматическими компонентами, которые могут проявиться в определенных контекстуальных условиях, в отличие от единиц, прагматические элементы которых эксплицированы: *daubster, stinkard, starveling*.

В диссертации рассмотрены мнения по данному вопросу А.Потебни, А.Уфимцевой, Э.Азнауровой, М.Никитина, Г.Солганика, Дж.Лайонза и др.

Сравнительное рассмотрение целого ряда мнений позволяет отдать предпочтение схеме лексического значения М.Никитина, основанной на многослойности содержательной стороны языковых единиц и *“подвижности динамической структуры”*. По его мнению, всякое конкретное значение расщепляется на когнитивные и прагматические компоненты, соотношение которых может быть различным.

Сопоставление целого ряда позиций по вопросу о прагматических элементах значения приводит к заключению об их динамичном характере: они либо пронизывают все значение слова, либо локализируются в отдельном компоненте. Причем в отдельном слове могут быть представлены одновременно все компоненты прагматического спектра, некоторые из них или один.

Исследование вопроса выявляет необходимость вычленения компонентов прагматического значения слова. Традиционно выявляют прежде всего эмоционально-оценочные компоненты

(Г.Клаус, Л.Киселева, М.Никитин). Речь идет о ценностном отношении носителей языка к объектам действительности.

Другим важным компонентом прагматического значения является эмотивный момент, как бы кодирующий эмоциональное отношение говорящего к предмету высказывания. В диссертации отстаивается мнение о неотделимости эмоции от оценки, поскольку весь спектр эмотивности от презрения до восхищения может быть соотнесен с оценочной школой.

Представляется целесообразным включение некоторыми исследователями (С.Нуруллова, А.Третьюхин) в спектр прагматического значения слова такого компонента, как интенсивность, кроме которого, можно выделить тональность, профессиональную принадлежность коммуникантов, их этническое происхождение, возраст, пол, образование, социальный статус.

Таким образом, в структуре словозначения прагматические и когнитивные компоненты имеют равноправное положение.

В подглаве *“Соотношение семантических и прагматических компонентов в структуре словозначения”* ставится проблема взаимодействия семантики и прагматики производного слова как в системе языка, так и речи. В отличие от предыдущих работ (И.Красновой, А.Третьюхина, Е.Ардаматской, Л.Петровой, М.Регунской, Д.Ашуровой, В.Заботкиной, П.Андреу и др.), исследовавших различные аспекты прагматики производного слова, в реферируемой диссертации раскрывается механизм формирования прагматического значения в производном слове в отличие от непроеводных лексических единиц.

Лексический состав языков мира показывает, что во многих из них большую часть составляют производные слова, что объясняется такими их функциями, как номинативная, конструктивная, компрессивная, прагматическая.

В настоящей диссертации внимание акцентировано на словообразовательных процессах в прагматическом аспекте. Основным предметом рассмотрения являются аффиксальные производные, преобладающие среди других видов производных. Понятие, выражаемое значением словообразовательного суффикса, именуется *“ономасиологическим базисом”*, понятие же, передаваемое мотивирующей основой, является *“ономасиологическим признаком”*. В основе заключено то содержание, которое переносится в новую единицу.

Обстоятельное освещение различных позиций по вопросу о приоритетности того или другого компонента в формировании значения производного в словообразовании английского языка позволяет принять точку зрения о семантике аффикса как явлении системы языка и ведущей роли в ней категориального значения части речи. Большинство суффиксов английского языка свидетельствует о принадлежности слова к той или иной части речи: *-er, -dom, -ness, -ship* и др. – суффиксы существительных; *-able, -leas, -ful, -ish* – суффиксы прилагательных; *-en, -fy, -ize* – суффиксы глаголов и т.д. То есть осуществляется акт классификации, а затем устанавливаются ассоциативные связи с ономаσιологическим признаком.

В диссертации сделан обзор множества лингвистических позиций, связанных с составлением различных перечней значений суффиксов английского языка, на основе чего делается вывод о нецелесообразности подобных перечней, что аргументируется примерами языковых ситуаций, когда те или иные классификации будут нарушаться.

В работе рассмотрено и прокомментировано множество примеров интерпретаций субстантивных, глагольных и адъективных производных с суффиксами *-y, -ize, -er*, демонстрирующих особенности формантов, единственным значением которых является категориальное. Причем единственный тип значения, присущий всем производным с каждым из этих суффиксов, позволяет отнести их к суффиксам с неинвариантным значением. В указанном контексте рассмотрены также суффиксы *-ess, -ster*.

Исследованный материал позволяет сделать предположение, что инвариантные и неинвариантные суффиксы имеют ограниченную самостоятельность и высокую степень зависимости от основы. Причем семантика производящей основы служит фундаментом, семантическим ядром производного слова, а аффикс выполняет роль модификатора.¹

---

¹ Т.М.Беляева. Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке. М.: Высшая школа, 1979, с. 8; Б.В.Макарчев. Словообразовательная структура и семантико-функциональные особенности диминутивных образований в английском и немецком языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1974, 21 с.

В диссертации рассмотрен также ряд суффиксов с негативной эмоционально-оценочной семантикой (*-ish*, *-ard*, *-able*, *-eer*, *-dom* и др.). В целом же наблюдения над аффиксальными производными показывают, что, выполняя классифицирующую функцию, суффикс вносит в производное прежде всего категориальное значение части речи и/или лексико-семантической группы. Это единственное устойчивое значение любого суффикса.

II глава – “Прагматические и когнитивные перспективы производных слов” – состоит из четырех подглав. Данная проблема решается на материале суффиксальных производных – прилагательных и существительных. Материал исследования составили производные прилагательные с суффиксами *-ish*, *-y*, существительные с суффиксами *-y/-ie*, *-ette*, *-let*, *-ling*, *-ster*, *-ard*, *-dom*, *-ee* и др., в соответствии с чем произведена разбивка главы на отдельные подглавы (и параграфы).

В подглаве “Прагматический потенциал и когнитивный суффиксальных производных прилагательных” в соответствующих параграфах исследованы прилагательные с суффиксами *-ish*, *-y*.

Рассмотрение производных прилагательных с суффиксом *-ish* выявляет различные взгляды на его семантику, в частности интерпретирующие его как два омонимичных суффикса:¹ *-ish¹*, образующий прилагательные от основ существительных (*girlish*, *summerish*) и *-ish²* – от основ прилагательных (*bluish*, *coldish*). Анализ семантики достаточного количества производных с суффиксом *-ish²* приводит к выводу, что данный суффикс вносит в семантическую структуру производного значение неполноты признака. Тип эмотивно-оценочной окраски производного определяется тем, является ли эта степень неполноты признака, заключенного в основе, желательной или нежелательной. В целом суффикс *-ish²* обладает индивидуальным лексическим значением “умеренная степень признака”.

Отсубстантивные производные с *-ish¹* заслуживают более пристального внимания, так как эти прилагательные имеют уничижительное значение во многих случаях. Суффикс *-ish¹* признается многими учеными как имеющий индивидуальное значение пренебре-

---

¹ П.М.Карашук. Словообразование английского языка. М.: Высшая школа, 1977, с. 101.

жительной оценки.¹ Другие исследователи² объясняют наличие отрицательной оценки у производных с *-ish*¹ словообразовательным значением модели. Однако в диссертации приводятся примеры, составляющие исключения из вышеуказанных правил.

Результаты анализа прилагательных, образованных по модели N+*-ish*¹=Adj, показывают, что большая их часть действительно имеет отрицательную оценку, что связано с прагматическим потенциалом производящей основы.

В диссертации предпринята попытка анализа аффиксов с точки зрения их деления на две разновидности, принятая в русской дериватологии и не применявшаяся по отношению к суффиксам современного английского языка, – на инвариантные и неинвариантные.

Исследованный материал показывает, что всем прилагательным на *-ish*¹ свойственно словообразовательное значение “признак, имеющий отношение к предмету или признаку, обозначенному существительным”. Более конкретный тип отношения устанавливается в рамках словосочетания на основе знания картины мира, отношений вещей разных классов.

Обстоятельный семантический анализ приводит к заключению, что включение прагматического компонента пренебрежительной оценки в семантику прилагательного является не следствием влияния индивидуального значения форманта, а результатом сочетания определенных субстантивных лексем. Семантика форманта – *ish*¹ сводится к передаче адъективного признака, т.е. является показателем перевода субстантивных лексем в разряд прилагательных, причем преимущественно с основами, характеризующимися наличием негативных прагматических компонентов, что часто и обуславливает “отрицательный характер” прилагательных с *-ish*¹.

---

¹ И.В.Арнольд. Стилистика современного английского языка. М.: Просвещение, 1990, с. 177; О.Д.Мешков. Словообразование современного английского языка. М.: Наука, 1976, с. 78; H.Marchand. The Categories and Types of Present. – Day English Wordformation. A synchronic – diachronic approach. Wiesbaden: 1960, с. 244.

² А.Н.Третьюхин. Прагматика производного слова: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1985, 26 с. и др.

Как показало исследование, значения суффиксов (“признак” для *-ish*¹ и “умеренная степень признака” для *-ish*²) являются неинвариантными.

Результаты проведенного анализа семантики и прагматики производных прилагательных на *-y* подтвердили, что значительная их часть содержит в семантической структуре отрицательные эмоционально-оценочные компоненты (*weedy, mousey, wordy, posey* и др.). Однако имеется группа производных прилагательных с выраженными положительными коннотациями (*handy, homey, matey, roomy, brainy* и др.), значения же большей части прилагательных на *-y* имеют прагматически нейтральный характер (*sandy, woody, piney, leafy, ashy, towny, mossy*).

В диссертации на основе широкого семантико-морфологического анализа соответствующего материала обосновывается тезис, что прилагательные, образуемые по модели $N+y=Adj$, имеют значение “обладающий свойствами того, что обозначено производящей основой”.

Среди целого ряда выявленных прагматических аспектов функционирования производных прилагательных на *-y* особого внимания заслуживает одно обстоятельство: большая часть их употребляется в разговорном стиле и, таким образом, можно утверждать, что суффикс *-y* является маркером неофициального стиля общения. Основной его функцией является внесение в семантику производного значения адекватности. Причем всем семантическим подтипам присуще обобщенное значение: “признак, имеющий какое-то отношение к предмету или признаку, обозначенному существительным.”

В подглаве “*Прагматический и когнитивный потенциал суффиксальных производных существительных*” в отдельных параграфах исследованы производные существительные с суффиксом *-y*, с диминутивными суффиксами, с суффиксом *-ard*, с суффиксом *-ster*, с суффиксом *-dom*.

Имеющиеся лингвистические позиции (В.Заботкина, С.Нуруллова, Г.Марчанд, В.Карасик и др.) относительно значения суффикса *-y* позволяют рассмотреть три словообразовательные модели, образующие имена существительные с суффиксом *-y* (и его вариантом *-ie*):

1) *one who is N + неформальная тональность (N + -y = N)*:
Maxie, daddy, laddy, booby;

2) one who is related to N + неформальная тональность (N+ -y=N): roadie, groupie, foadie;

3) one who is Adj. + неформальная тональность (N + -y = N): darkie, blackie.

Первая и третья словообразовательные модели образуют неидиоматичные производные, т.е. их лексические значения являются результатом комбинации значений производящей основы и словообразовательного значения, а вторая – фразеологичные, значения которых приобретают дополнительные компоненты, не имеющие выражения в формальной структуре производного.

Все производные на *-y/-ie* ограничены в своем употреблении рамками неформального стиля общения или детской речи. Что касается других прагматических параметров (эмотивности, оценочности), то многие дериваты содержат в структуре лексический компонент ласкательного отношения (*lambie, kiddy, mummy*), а другие могут реализовать в соответствующих контекстах полярно противоположные оценки. Следовательно, семы эмотивности и оценочности носят амбивалентный характер и представлены в структуре значения производного в имплицитной форме.

Суффиксу присуще инвариантное значение “дискретная субстанция”, так как он образует производные – имена лиц и предметов. В структуру значения суффикса входит и неинвариантный прагматический компонент, кодирующий принадлежность дериватов на *-y* к неформальному стилю общения или к детской речи.

В параграфе, посвященном диминутивным существительным, исследованы производные существительные с уменьшительными суффиксами *-let, -ette, -ling, -kin, -ock, -ee, -erel, -en, -et, -ule*. Исследования многих авторов показали, что диминутив может потенциально содержать как положительную, так и отрицательную оценку.¹ Причем подобное положение производных с уменьшительными

---

¹ В.Д.Девкин. Внеденотативная информативность слова // Вопросы строя немецкой речи. М., 1982, с.103-113; Е.С.Гриценко. Социально-психологические аспекты функционирования коллоквиальных мелиоративов / Социальная и стилистическая вариативность английского языка. Пятигорск: 1988, с. 79-86; С.Ш.Нуруллова. Прагматические аспекты функционирования словообразовательных аффиксов современного английского языка: Дис. ... канд. филол. наук. М., 1991, 130 с. и др.

суффиксами объясняется именно прагматическим потенциалом самого суффикса. В целях выявления источника появления в производном слове той или иной субъективной оценки в диссертации рассмотрены дериваты с наиболее частотными диминутивными суффиксами, которым большинство исследователей приписывают оценочный характер. Это производные с суффиксом *-ette*: значение женского пола (*cosmonette, farmerette*); название искусственного материала (*flannelette, leatherette*); уменьшительность (*kitchenette, storyette*).

Исходя из того, что семантика деривационного аффикса представляет собой единство общекатегориального значения части речи, значения лексико-семантического ряда и индивидуального значения, в работе предлагается рассматривать *-ette¹*, *-ette²*, *-ette³* как омонимичные суффиксы, причем основным предметом анализа избирается *-ette³*.

Проведенный анализ достаточно разнообразного материала с отмеченным суффиксом приводит к выводу, что индивидуальное лексическое значение суффикса *-ette³* заключается в неинвариантном значении уменьшительности и инвариантном значении эмотивной оценки.

Среди производных на *-let* выделяются существительные, обозначающие предметы одежды или украшения (*leglet, necklet, wristlet*) и существительные с уменьшительно-оценочным суффиксом *-let* (*plantlet, piglet, houselet*), что также позволяет выделить два омонимичных суффикса: *-let¹* и *-let²*. Анализ словарных дефиниций дериватов с уменьшительным суффиксом *-let²* показал, что в их семантике системно закреплено значение малого размера (*pondlet - a small pond, worldlet - a little world, snakelet - a young or small snake*).

Суффикс *-let* имеет собственное лексическое значение, ядро которого составляет сема “небольшой размер”, имплицитная эмотивно-оценочные семы, которые проявляются в зависимости от отношения говорящего к содержанию основы.

Таким образом, уменьшительный суффикс *-let²*, как и *-ette³*, является оценочным суффиксом, имеющим свойство биполярности. Определяющим фактором для реализации этого значения аффикса является его внутренний контекст, т.е. значение основы.

Что касается другого наиболее распространенного уменьшительного суффикса *-ling*, то многие исследователи признают за ним прежде всего не уменьшительное, а прагматическое, т.е. оценочное значение.

Исследование семантики существительных с *-ling* показало, что большую часть составляют дериваты, денотатами которых являются малые по размеру или возрасту живые существа или небольшие растения. Наряду с предметно-логическим значением уменьшительности, эти производные могут реализовать оценочные оттенки, вызванные содержанием основы.

В работе рассмотрены примеры различных семантических оттенков, реализуемых посредством суффикса, дающие основание для вывода, что источником того или иного прагматического значения является содержание основы и отношение к нему говорящего.

В диссертации исследованы также дериваты на *-ling*, образованные по другим моделям: Adj+*-ling*=N (youngling, richling, softling); V+*-ling*=N (wealing – a child or animal newly weaned); Num+*-ling*=N (firstling – 1. the first of a class or kind; 2. the first produce); Adv +*-ling*=N (underling – a. one who is subject or subordinate to another; b. a small or weakly plant, animal, or child). Суффикс также является носителем значения “дискретная субстанция” и индивидуального значения “малый”, “небольшой”.

В параграфе, предметом которого являются производные существительные с суффиксом *-ard*, рассмотрены три модели производных с данным суффиксом: от глагольных, адъективных и субстантивных основ. Результаты анализа отглагольных производных указывают на источник пренебрежительной коннотации: она привносится “отрицательными” значениями мотивирующих основ.

Что касается деадъективных имен с этим формантом, то наблюдаются оттенки пренебрежительного отношения в значениях существительных *dullard* – a dull, slothful – thinking person (L.D.) и *drunkard* – derog a person who is often drunk (L.D.). Объясняется это прежде всего мотивацией словами, выражающими понятия, связанные с отрицательными признаками.

Таким образом, суффикс *-ard* обладает неинвариантным значением “лицо” и неинвариантным прагматическим значением пейоративной оценки.

Исследование производных с суффиксом *-ster*, проведенное в отдельном параграфе, показывает их небольшую представленность в английском языке.

В работе охарактеризованы различные классификации значений суффикса -ster в составе производных, в частности акцентирована позиция Р.И.Зятковской.¹

Также прослежена историческая эволюция семантики суффикса в процессе развития языка. Рассмотрены и сферы использования производных на -ster – в просторечии, в узкой социальной среде (профессиональные жаргонизмы): schoolster, workster, playster (комический актер), mikester (диктор радио), fiddlester (скрипач).

Исследованный грамматический материал приводит к выводу, что большинство дерогативных существительных с суффиксом -ster обязаны проявлением у них шутливо-ироничной, одобрительной оценки именно суффиксу, который, вместе с тем, часто сочетается с негативно-оценочными оценками, что позволяет признать наличие у суффикса инвариантного лексического значения “дискретная субстанция”, а также прагматического значения отрицательной оценки.

Что касается отдельно рассмотренных производных существительных с суффиксом -dom, то они отличаются среди абстрактных существительных лексическим значением собирательности, места, положения.

В диссертации прослежены изменения основных значений суффикса “status, realm, collectivity”, которые заключаются в приобретении аффиксом прагматических оттенков пренебрежительного значения.

Проанализированный в вышеотмеченном аспекте соответствующий материал позволяет прийти к общему заключению, что прагматические компоненты значения производных на -dom переходят в значение деривата вместе с мотивирующей основой или в окказиональных образованиях, благодаря эффекту взаимодействия несоместимых понятий, выражаемых основой и формантом.

В подглаве “*Типы производных существительных с нерегулярным характером проявления прагматического значения*” предметом исследования являются суффиксальные производные в английском языке, большая часть которых характеризуется прагматически нейтральным характером, но отдельные дериваты с тем же суффиксом содержат в своем значении компонент оценки, чаще

---

¹ Р.Г.Зятковская. Суффиксальная система современного английского языка. М.: Высшая школа, 1971, 185 с.

всего отрицательный. Этой особенностью обладают субстантивные производные на -ery, -ee, -eer, -ese.

Рассмотренный материал показывает, что большинство существительных на -ery характеризуется отсутствием эмоционально-оценочного компонента: *shrubbery* – a part of a garden planted with shrubs forming a mass or ground; *cooking* – the art or skill of cooking и др.

Производные, маркированные эмотивностью, мотивированы словами, предметно-логические значения которых вызывают отрицательные эмоции и оценки (*slavery* – 1. the system of having slaves; 2. the condition of being a slave; *rogue* – a piece of behaviour of a roque; *quackery* – derog. the behaviour or methods of a quack). Эти производные мотивированы первичными значениями существительных, следовательно, они являются неидиоматичными. Некоторые эмотивно окрашенные производные являются идиоматичными, так как они мотивированы вторичными значениями производящих основ.

Среди производных существительных с суффиксом -ee также выделяется ряд слов с оценочной коннотацией.

В диссертации предлагается выделять два омонимичных суффикса: отглагольный -ee¹, образующий существительные со значением лица, на которое направлено действие, выраженное в основе (*trainee, payee, trustee*), и существительные с активным значением (*conferee, returnee, escapee*). Омонимичный -ee² образует от субстантивных основ имена лиц и неодушевленных предметов (*tonnee, coachee, shirtee*).

Наблюдения показывают возросшую активность словообразовательной модели V+ -ee=N (*kissee, laughee, invitee, visitee*), по которой образуются слова, относящиеся не только к традиционным сферам применения, но и к области разговорной лексики. Эти производные имеют шуточный характер. Предположительно, появление этого прагматического компонента обусловлено нетрадиционным сочетанием суффикса -ee, за которым исторически закрепилась роль образования юридических терминов с глагольной основой, семантически не относящейся к юридической сфере. Те или иные оттенки прагматического значения в семантике производного появляются в результате согласования или несогласования стилистических значений суффикса и основы.

Отсубстантивный суффикс *-ee*² считается некоторыми исследователями¹ диминутивным. Все производные с *-ee*² являются окказиональными образованиями или сленгизмами с ограниченной сферой употребления. В диссертации высказаны наблюдения относительно дополнительных значений данного форманта, обладающего, кроме категориального значения части речи, и значением “дискретная субстанция”, и семантикой, характеризующей разговорный стиль (оттенок фамильярности, порой ироничности и уничижения).

Среди производных с разнообразием прагматических типов значения, помимо суффиксов *-ery*, *-ee*, отличается и суффикс *-eer* румынского происхождения, использовавшийся для образования существительных – наименований профессий, среди которых преобладают слова, относящиеся к военной сфере: *weaponer*, *volunteer*, *cannoneer*. Рассмотренные примеры показывают, что негативную коннотацию, в частности пренебрежительный оттенок, имеют те производные, которые мотивированы негативно-оценочными производящими основами.

Рассмотренный материал приводит к выводу об отсутствии в структуре значения самих суффиксов *-ery*, *-ee*, *-eer* прагматических эмотивно-оценочных компонентов и обусловленности значения этих производных значением производящей основы.

Высокой продуктивностью характеризуется модель $A+ness=N$, где сочетаемость, т.е. продуктивность суффикса *-ness* приближается к абсолютной. Данный суффикс образует абстрактные существительные со значением “состояние, качество” и передает лишь категориальные значения этих существительных (“опредмеченный непроецессуальный признак, обозначенный мотивирующим прилагательным”), которые обычно не содержат эмотивно-оценочных прагматических компонентов.

Вместе с тем высказано предположение, что окказионализмы с суффиксом *-ness* имеют прагматическое значение (*whyness*, *togetherness*, *openess*, *it-ness*).

---

¹ О.Д.Мешков Словообразование современного английского языка. М.: Наука, 1976, с. 66; Кочетков В.П. Производные на *-ee* в английском языке // Словообразование и его место в курсе обучения иностранному языку. Владивосток: ДВГУ, 1983, с. 133.

Абстрактные существительные образуются и при помощи суффикса *-ism*, присоединяющегося к адъективным и субстантивным основам. Производные существительные с *-ism* обозначают систему взглядов, принципов. Источник пейоративной оценки, например, производных *egotism*, *babyism*, *gangsterism* заложен в негативном отношении к понятию, выраженному производящей основой. Кроме того, выделены производные со значениями “состояние или действие” (*heroism*, *vandalism*), медицинские термины (*morphinism*, *alcoholism*).

Также отмечена роль данного термина в образовании неологизмов со значением “приверженность к чему-либо” либо дискриминации (*sexism* – дискриминация женщин, *ageism* – дискриминация людей пожилого возраста и т.д.), восходящих к словам *racism*, *fascism*.¹

В подглаве “*Просторечные суффиксальные производные*” рассмотрено образование просторечных суффиксальных дериватов, которое осуществляется главным образом по структурным схемам и моделям, существующим в литературном стандарте. Для английской просторечной суффиксальной номинации характерны традиционные словообразовательные морфемы: *-er* (*footer*, *boner*); *-s* (*babs*, *nuts*); *-y/-ie* (*telly*, *chappie*, *drinky*); *-sy* (*by* – form of the suf. *-y*): *tricksy*, *tipsy*, *folksy*.

Так, например, исследованный материал показывает, что распространенный в литературной норме суффикс *-er*, образующий в основном нейтральные производные со словообразовательным значением “дискретная субстанция” (*reader*, *writer*, *boiler*), используется и в создании просторечных существительных, являющихся экспрессивными и эмоционально-оценочными единицами.

В диссертации рассмотрены случаи структурно не отмеченных просторечных дериватов, имеющих дополнительные оттенки экспрессивности, приобретенные благодаря семантическим процессам, происходящим в основе. В основном речь идет о сниженной стилистической окрашенности, связанной с отрицательными эмоциями, ассоциациями у говорящего.

К структурно отмеченным относятся и производные, образованные от усеченных основ, где суффикс осуществляет роль индикатора лексико-грамматического класса имени существительного и более конкретного значения “дискретная субстанция”.

---

¹ В.И.Заботкина. Новая лексика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1989, с. 29.

В реферируемой подглаве также обстоятельно рассмотрены семантические варианты и мотивации целого ряда специфических для нестандартной лексики суффиксов, которые структурно маркируют производное слово как нелитературное (-o, -agoo/-егоо/-гоо/-оо, -ino, -nik, -ola, -rama, -ville). Почти все они, за исключением суффикса -o, функционируют в американском и австралийском вариантах английского языка.

Кроме того, специально выделена группа суффиксов (-ino/-agino/-erino, -ola), которые придают производным шутливо-иронические коннотации (bambino – здоровенный парень, lookerino – красotka, muggola – отъявленный дурак и др.).

В целом, исследованный материал позволяет заключить, что все английские просторечные производные обладают прагматическим значением, включающим компоненты фамильярности, экспрессивности и эмотивной оценочности. Последнее значение является инвариантным, поскольку реализуется в отдельных производных в виде пейоративной или мелиоративной оценок.

В *Заключении* резюмированы основные положения исследования и выводы по двум главам, сводящиеся к общему тезису, заключающемуся в том, что источником разнообразия оттенков когнитивного и прагматического значений производных служит когнитивный и прагматический потенциал производящей основы. Специфика значений производного слова определяется особенностями значения основы, ее способностью к идиоматизации (метафоризации), фразеологизации (приращению значений). Отмечена релевантная роль субъективного фактора в восприятии говорящим того фрагмента картины мира, который отражен в языковом знаке.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях автора:

1. Ekstralingvistik amillər haqqında // Elm və Cəmiyyət, Bakı, Bakı Slavyan Universiteti, 2005, № 2, s. 45-47

2. Onomastik vahidlərin tərcümədə verilməsi yolları // Elm və Cəmiyyət, Bakı, Bakı Slavyan Universiteti, 2007, № 3, s. 40-42

3. Соотношение семантического и прагматического в языке // Azərbaycan məktəbi, Bakı, 2010, №1, s. 80-86

4. Sözü'nün məna strukturunda semantik və praqmatik komponentlərin nisbəti // Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi, Bakı, 2010, №1, s. 61-63

5. Смысл, понятие, языковой знак, концепт, значение / Грузинский Технический Университет. Вербальные коммуникативные технологии. Материалы международной научной конференции. Тбилиси, 2010, s. 42-44

6. Особенности производных слов / Materiallar. Bakı, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dillər Universiteti, 2011, s. 43-44

7. Референциальные выражения языка / Dil və Ədəbiyyat, Bakı, Bakı Dövlət Universiteti, 2011, s.22-24

8. Когнитивная лингвистика и семиотика // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri, Bakı, 2011, № 4, s. 232-235

9. The cognitive linguistics as a modern linguistics division. Казахский Национальный Университет им. Ал-Фараби. Хабаршы Вестник. Серия Филологическая. Алматы, 2011, № 4 (134), с.86-89.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

GÜNAY HADI QIZI ƏLİYEVƏ

DÜZƏLTMƏ SÖZLƏRİN SEMANTİKA VƏ RAQMATİKASI
VƏ ONLARIN KOQNİTİV KOMPONENTLƏRLƏ QARŞILIQLI
MÜNASİBƏTLƏRİNİN AŞKARLANMASI
(MÜASİR İNGİLİS DİLİNİN MATERIALLARI ƏSASINDA)

10.02.04 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2012

Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici dillər kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

- Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Əfqan Əli oğlu Abdullayev
- Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva
- filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev
- Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis filologiyası
və İngilis dilinin tarixi və qrammatikası kafedraları

Müdafiə 30/06 2012-ci ildə saat _____-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı, R.Behbudov küç., 60.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2012-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı, hər şeydən öncə, real fəaliyyətdə olan dilin öyrənilməsində dilçiliyin ümumi müraciət tendensiyası ilə bağlı olaraq tədqiq olunan dil materialına kompleks yanaşma ilə, eləcə də ingilis dilinin praqmatik aspektlərinin lazımcı işlənməməsi ilə şərtlənir. Praqmatik tədqiqatlar başlıca olaraq mətn, nitq aktları, cümlə səviyyəsində aparılır (C.L.Ostin, C.R.Serl, U.U.Dressier, E.S.Aznaurova, V.V.Boqdanov, İ.R.Qalperin, Q.Q.Poçepsov və b.).

Mövcud dilçilik tədqiqatları göstərir ki, indiyə qədər bütövlükdə sözyaradıcılığı sisteminin xüsusiyyətlərinin təhlilinə həsr olunmuş araşdırmalar yox dərəcəsinədir. Bu səpkidə aparılmış ayrı-ayrı tədqiqat işlərində yalnız xüsusi məsələlərə toxunulur: məsələn, praqmatik amillərin elmi ünsiyyətdə (K.S.Maxnutina, Z.A.Xaritonçik), müəyyən ünsiyyət sferalarında, o cümlədən loru danışıqda (O.B.Pankov) ingilis dilinin sözyaradıcılığı sisteminə təsiri, eləcə də, müxtəlif tipli mətnlərdə (reklam, siyasi və s.) düzəltmə sözün praqmatik rolunun təhlili aparılır (D.U.Aşurova, A.N.Tretyuxin)

Bir sıra araşdırmalarda düzəltmə sözlərin ayrı-ayrı növlərinin – mürəkkəb sözlərin (Petru Evantia Andreu), prefiksli (A.N.Tretyuxin), sufiksli vahidlərin (S.Ş.Nurullova) – praqmatik aspektləri nəzərdən keçirilir.

Son dövrlərdə düzəltmə sözlərin praqmatikasına həsr edilmiş tədqiqatlarda əsasən düzəltmə sözün leksik mənalarının semantik və praqmatik aspektlərinə daha çox diqqət yetirilir. Amma düzəltmə sözün mənasında praqmatik komponentlərin formalaşması məsələsi isə indiyə qədər lazımi səviyyədə tədqiq edilməmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi yalnız koqnitiv komponentlərə malik sistem kontekstində mənanın praqmatik komponentlərinin düzəltmə sözə yaranma mənbələrini və mexanizmini tədqiq etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

– sözün leksik mənasının semantik və praqmatik aspektlərinin qarşılıqlı əlaqəsini təhlil etmək, ingilis dilində düzəltmə sözlərin semantik strukturuna münasibətdə praqmatik aspektlərin statusunu müəyyənləşdirmək;

– sözün praqmatik informasiya spektrini aşkarlamaq;

– düzəltmə sözün semantikasında praqmatik komponentlərin formalaşması mexanizmini dəqiqləşdirmək;

– düzəltmə sözün semantika və praqmatikasının formalaşmasında motivləşdirici əsasların mənalarının, formantların və sözyaratma modellərinin rolunu aşkara çıxarmaq;

– formantların invariant və qeyri-invariant olmaqla fərqləndirilməsini nəzərə almaqla onların mənalarını tədqiq etmək.

Tədqiqatın obyektini müasir ingilis dilində isim, sifət və fel əsasları ilə motivləşmiş suffiksli düzəltmə sözlər təşkil edir. *Tədqiqatın predmetini* isə substantiv və adyektiv (qismən feli) düzəltmə sözlərin sistemləşdirilməsi, belə sözlərdə çox vaxt danışanın onların məzmununda ifadə olunana münasibətinin müəyyənləşdirilməsi, eləcə də, növ suffiksli düzəltmə sözlərin praqmatik çalara malik olmaqla fərqləndirilməsi təşkil edir.

Dissertasiyada mənbə kimi ingilis dilinin izahlı lüğətlərinin materiallarından, ingilis və Amerika bədii ədəbiyyatından və qəzet publisistikasından toplanmış müvafiq mətnlərdən geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın metodologiyası ünsiyyət subyektlərinin nitq intensivsiyası ilə nominasiya proseslərinin qarşılıqlı əlaqəsi nəzərə alınmaqla dilin antroposentrik konsepsiyasına əsaslanır. Sözyaradıcılığı proseslərinin tədqiqində kommunikativ-praqmatik yanaşma əsas olaraq götürülür.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatda törədici və törəmə vahidlər arasında semantik münasibətlərin xarakterini müəyyən etmək üçün definisiya təhlili, praqmatik komponentlərin təşəkkülətmə prosesinin və semantik dəyişmələrin mexanizminin aşkarlanması üçün komponent təhlili, kontekst daxilində sözün praqmatik informasiyasının izahı üçün kontekstual təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə təqdim edilən müddəalar:

1. Sözün praqmatikası ilə onun semantikasını sıx şəkildə çulğalanmış və bir-biri ilə əlaqəlidir; praqmatik komponentlər sözün məna strukturunun hansısa müəyyən elementi ilə sadəcə bağlı deyil, onun bütün semantikasına nüfuz edir.

2. Düzeltilmə sözün leksik mənası motivləşdirici əsasların və sözyaratma formantlarının ifadə etdiyi mənaların kombinasiyasının nəticəsi kimi formalaşsa da, hər iki komponentin rolu bərabər deyil: əsasların mənaları xüsusi nominativ potensiala malik olur, affikslərin mənaları isə təsbitedicidir, amma müstəqil deyil. İngilis dilində istənilən suffiksin semantikasını nitq hissəsinin və / və ya həmin nitq hissəsinin müəyyən leksik-semantik qrupunun ümumi kateqorial mənası ilə müəyyən edilir.

3. Müasir ingilis dilinin suffiksləri cüzi leksik və praqmatik potensiala malikdir, çünki, bir qayda olaraq, sözün məna strukturunda bu və ya

digər qiymətləndirmənin, emosionallığın, intensivliyin, ekspressiyanın və sairənin olub-olmadığını ifadə etməklə, yalnız ümumi xarakterli praqmatik informasiyanı ötürür. Hər bir praqmatik komponentin konkret realizasiyası başlıca olaraq törədici əsasın anlayış məzmunununun spesifikasiyası əsasında gerçəkləşir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatda ilk dəfə olaraq ingilis dilində suffiksli düzəltmə sözlərin praqmatik mənasının formalaşma mənbələri və mexanizmləri motivləşdirici əsasların ilkin mənalarnın semantik və praqmatik potensialının reallaşması nöqteyi-nəzərindən tədqiq edilir.

İlk dəfə olaraq ingilis dilinin materialı üzrə sözyaratma suffikslərinin semantikasını rus derivatologiyasında qəbul edilmiş suffikslərin invariant və qeyri-invariant dixotomiyası əsasında tədqiq edilir.

Dissertasiyada dildə təsirli ifadə vərdişlərinin, kommunikativ normaların, nitq davranışının, ünsiyyət üslubunun və sairənin sözyaradıcılığı səviyyəsində hansı formada əks olunması məsələsi qoyulur. Düzəltmə sözlərin mənalarnın çeşidli semantik və praqmatik çalarlarının mənbəyi kimi motivləşdirici əsasların polisemiyası və ünsiyyət iştirakçıları tərəfindən reallığın predmet və hadisələrinin şərh edilməsindəki fərqlər müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti onunla müəyyən olunur ki, dissertasiyada düzəltmə söz materialı üzrə semantika və praqmatikanın qarşılıqlı təsiri probleminin həllinə dair model təklif olunur. Leksikologiyanın əsas bölmələrindən biri olaraq sözyaradıcılığı sisteminə münasibətdə linqvo-praqmatika nəzəriyyəsinin işlənilməsi və hazırlanmasında da bu tədqiqatın çox böyük əhəmiyyəti ola bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti onunla müəyyən olunur ki, dissertasiyanın materialı və nəticələri ali təhsil müəssisələrinin filologiya fakültələrində xarici dilin tədrisi praktikasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiyanın əsas müddəaları aspirantların kafedralararası seminarında (2007-2010-cu illər), ingilis dilinin üslubiyyəti və nitq mədəniyyəti kafedrasının iclaslarında edilmiş məruzələrdə, eləcə də dərc olunmuş beş məqalə və iki tezisdə təqdim edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə edilmiş elmi ədəbiyyat və mənbələrin siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, elmi yeniliyi, metod və mənbələri, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobeasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “*Düzəltmə sözlərinin tədqiqi haqqında*” adlanan I fəslə üç yarımfəsiləndən ibarətdir.

“*Düzəltmə sözlərinin pragmatik xüsusiyyətləri*” adlı birinci yarımfəsil nəzərdən keçirilən predmet, pragmatika anlayışı, semantika və pragmatika, pragmatika və üslubiyyət kimi hissələrə bölünərək müvafiq paraqraflarda tədqiq edilmişdir.

Müasir dilçilikdə “pragmatika” termini müxtəlif şəkildə şərh edilir. Linqvistik tədqiqat göstərir ki, XX yüzilliyin 60-70-ci illərindən başlanmaqla bu sahədə mövcud olan araşdırmalar başlıca olaraq Ç.Morrisə əsaslanır¹. O, pragmatikanı işarələri onlardan kimin istifadə etməyinə, münasibət haqqında təlim kimi başa düşürdü ki, bu da işarələrin funksionallığı zamanı müşahidə edilən psixoloji, bioloji, sosioloji hadisələrdə pragmatikanın geniş realizasiya spektrini şərtləndirir. Pragmatikaya belə baxış sırf dil məsələlərindən başlayaraq, dilxarici məsələlərə qədər geniş problemləri pragmatikanın əhatə dairəsinə daxil edən müxtəlif nəzəriyyələrin meydana gəlməsinə rəvac verdi. Dissertasiyada bir sıra dilçilərin (L.Kiselyova, Q.Klaus, T. van Deyk) dilin təsir imkanlarının nəticələrinin təhlilinə istiqamətlənmiş mövqeləri, eləcə də, linqvopragmatik tədqiqatların funksional aspektini, onların kontekstual asılılığını önə çıxaran şərhələr (E.Aznaurova, N.Arutyunova, T.Qivon, Q.Kolşanski, G.Liç və s.) nəzərdən keçirilir. Pragmatikanın mahiyyətinə dair müxtəlif şərhələrin müqayisəli təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, göstərilən mövqelər və şərhələr hadisənin bu və ya digər aspektlərini vurğulasa da, bir-birinə zidd deyildir. Buna baxmayaraq, pragmatikanın predmetinin dəqiq müəyyən edilməsi ilə bağlı məsələ hələ də mübahisəli olaraq qalır. Pragmatika anlayışının bir sıra şərhələrinin nəzərdən keçirilməsi belə “ümumarifmetik” tərif irəli sürməyə imkan verir: pragmatika dilçiliyin bir bölməsi olub, kommunikativ-pragmatik situasiyanın şərtlərinə, fikir və mülahizənin məqsədlərinə və danışanın niyyətinə uyğun olaraq ünsiyyət prosesi iştirakçılarına dil vahidlərinin təsirini, onların seçilməsini və istifadə edilməsini öyrənir.

---

¹ Ch.W.Morris. Foundations on the Theory of sings. Chicago: 1938, p. 30.

Dissertasiyada semantika və praqmatikanın əlaqəsinin xarakterinə dair mövcud baxışlar işıqlandırılır. Semantika və praqmatikanın əlaqəsi probleminə müxtəlif baxışların müqayisəli təhlili onların sıx şəkildə qarşılıqlı əlaqəli olması barədə nəticə çıxarmağa imkan verir. Xüsusi tədqiqat obyektinin olmasına baxmayaraq (semantika – dil vahidlərinin mənaları və onların dəyişmələri; praqmatika – həmin vahidlərin işlənmə şəraiti, onlara nitq subyektinin münasibəti), onların qarşılıqlı əlaqəsi aşkar görünür. Semantikanın özü verilən nə kimi isə təsəvvür edilir, o, ünsiyyət prosesinin gerçəkləşməsi üçün çıxış nöqtəsidir. Amma həmin prosesin uğurlu keçməsi dil işarəsinin mənasının funksional xüsusiyyətlərini, onların istifadə qaydalarını bilməklə müəyyən olunur.

Praqmatika və üslubiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi probleminin tədqiqi də onun müasir dilçilikdə birmənalı həll olunmadığını göstərir. Qeyd edilən binar oppozisiyaya dair mövcud mövqelərin tədqiqi fikirlərin heç də sadə olmayan paylanması üzə çıxarır: birinci halda üslubiyyatın və praqmatikanın qarşılıqlı əlaqəli və kəşif sahələr olması aşkarlanır, digərində isə onlar dilçiliyin müstəqil bölmələri kimi fərqləndirilir. Bu dissertasiyada belə bir fikir müdafiə olunur ki, həm praqmatika, həm də üslubiyyat özünün tədqiqat obyektinə malikdir ki, bunlar da müəyyən dərəcədə bir-biri ilə kəşif. Lakin praqmatikanın çərçivəsi daha geniş olub, dilxarici sferaya daxil olur. Məhz praqmatik istiqamət nitq subyektinin fikrini, niyyətini gerçəkləşdirməkdə və dinləyəne təsir etməkdə məlumatın funksional üslubunun seçimini təyin edir. Üslubiyyat praqmatikanın sərəncamına dil vasitələrini təqdim etməklə, ona xidmət edir.

“Linqvistik təsvirlərdə semantika və praqmatikanın rolu haqqında” adlanan ikinci yarımfəsildə sözügedən problemin müxtəlif aspektləri nəzərdən keçirilir.

Praqmalinqvistik tədqiqatların icmalı sözün praqmatik mənasının xarakterinə iki baxışı aşkara çıxarır: 1) leksik vahid sistemə bağlı praqmatik mənaya malik ola bilər; 2) söz nitqdə, konkret situasiyada praqmatik çalar qazana bilər.

Tədqiq olunmuş material göstərir ki, istənilən leksik vahidin potensial praqmatik yükü vardır. Dilin lüğət tərkibində implisit praqmatik komponentləri olan sözlər çoxluq təşkil edir ki, bunlar da praqmatik elementləri izah olunmuş vahidlərdən fərqli olaraq müəyyən kontekstual şəraitdə aşkar oluna bilər: daubster, stinkard, starveling.

Dissertasiyada A.Potebnya, A.Ufimtseva, E.Aznaurova, M.Nikitina, Q.Solqanik, C.Layonz və başqalarının bu məsələyə dair fikir və mülahizələri nəzərdən keçirilir.

Bir sıra fikirlərin müqayisəsi M.Nikitinin təklif etdiyi və dil vahidlərinin məzmun tərəfinin çoxlaylılığına və “dinamik strukturun mütəhərriqliyi”nə əsaslanan leksik məna sxeminə üstünlük verməyə imkan verir. Onun fikrincə, hər bir konkret məna əlaqə nisbəti müxtəlif ola bilən koqnitiv və praqmatik komponentli laylara bölünür.

Mənanın praqmatik elementləri barədə məsələyə dair bir sıra baxışların qarşılaşdırılması onların dinamik xarakterli olması haqqında nəticəyə gətirib çıxarır: onlar ya sözün bütün mənasına nüfuz edir, ya da ayrıca komponentdə lokallaşır. Həm də ayrı-ayrı sözdə eyni vaxtda praqmatik spektrin bütün komponentləri təqdim oluna bilər.

Məsələnin tədqiqi sözün praqmatik mənasının komponentlərinin fərqləndirilməsi zərurətini ortaya çıxarır. Ənənəvi olaraq, hər şeydən öncə, emosional-qiyətləndirmə komponentləri aşkar edilir (Q.Klaus, L.Kiselyova, M.Nikitin). Söhbət gerçəklik obyektlərinə dil daşıyıcılarının qiymətvermə münasibətindən gedir.

Praqmatik mənanın digər mühüm komponenti danışanın fikir predmetinə emosional münasibətini kodlaşdıran emotiv momentdir. Dissertasiyada emosiyaların qiymətləndirmədən ayrılmazlığı barədə fikir müdafiə edilir, çünki nifrətdən heyranlığa qədər bütün emosionallıq spektri qiymətləndirmə şkalası ilə əlaqəli ola bilər.

Bir sıra tədqiqatçılar (S.Nurullova, A.Tretyuxin) tərəfindən sözün praqmatik məna spektrinə intensivlik, bundan əlavə, tonallıq, kommunikanın peşə mənsubiyyəti, onların etnik mənşəyi, yaşı, cinsi, təhsili, sosial statusu kimi komponentlərin daxil edilməsi məqsədəuyğun görünür.

Beləliklə, sözün məna strukturunda praqmatik və koqnitiv komponentlər bərabərhüquqlu mövqeyə malikdir.

“Sözün məna strukturunda semantik və praqmatik komponentlərin əlaqəsi” adlanan üçüncü yarımfəsildə həm dil sistemində, həm də nitqdə düzəltmə sözün semantika və praqmatikasının qarşılıqlı əlaqəsi problemi qoyulur. Düzəltmə sözün praqmatikasının müxtəlif aspektlərinin tədqiq olunduğu əvvəlki işlərdən (İ.Krasnova, A.Tretyuxina, E.Ardamatski, L.Petrova, M.Retunskaya, D.Aşurova, V.Zabotkina, P.Andrey və b.) fərqli olaraq, bu dissertasiyada düzəltmə sözdə praqmatik mənanın formalaşması mexanizmi aşkarlanır.

Dünya dillərinin leksik tərkibinə dair araşdırmalara görə, onların çoxunda leksik tərkibin xeyli hissəsini düzəltmə sözlər təşkil edir ki, bu da həmin sözlərin nominativ, konstruktiv, kompressiv və praqmatik funksiyaları ilə izah olunur.

Dissertasiyada əsas diqqət praqmatik aspektdə sözyaradıcılığı prosesinə verilir. Nəzərdən keçirilən əsas predmet törəmələrin digər növləri arasında üstünlük təşkil edən affiksli düzəltmə sözlərdir. Sözyaradıcılığı suffiksinin mənası ilə ifadə olunan anlayış “onomasioloji bazis” adlandırılır, motivləşdirici əsas vasitəsilə ötürülən, ifadə edilən anlayış isə “onomasioloji əlamət”dir. Əsasa yeni vahidə ötürülən məzmun daxil olur.

İngilis dilinin sözyaradıcılığında düzəltmə sözün mənasının formalaşmasında bu və ya digər komponentin üstünlüyü barədə məsələyə dair müxtəlif mövqələrin ətraflı öyrənilməsi dil sisteminin hadisəsi kimi affiksin semantikasında və suffiksin semantikasında nitq hissəsinin mənasının aparıcı roluna dair baxışı qəbul etməyə imkan verir. İngilis dilində suffikslərin əksəriyyəti sözün bu və ya digər nitq hissəsinə aidliyini bildirir: *-er, -dom, -ness, -ship* və s. (isim düzəldən suffikslər); *-able, -less, -ful, -ish* (sifət düzəldən suffikslər); *-en, -fy, -ize* (fel düzəldən suffikslər) və s. Yəni əvvəlcə təsnifat aktı gerçəkləşir, sonra onomasioloji əlamətlə assosiativ əlaqələr müəyyənləşir.

Dissertasiyada dilçilikdə ingilis dili suffikslərinin mənalınınin müxtəlif siyahılarının tərtib edilməsilə bağlı bir çox mövqələrin icmalı verilir. Bu icmal əsasında belə bir nəticə çıxarılır ki, həmin siyahıların tərtibi məqsədəuyğun deyildir. Bütün bunlar bu və ya digər təsnifatın pozulduğunu göstərən dil situasiyalarının nümunələri əsasında sübut olunur.

İşdə *-y, -ize, -er* suffiksləri ilə düzələn substantiv, feli və adyektiv düzəltmə sözlərə dair xeyli nümunələr nəzərdən keçirilir və şərhlər verilir. Bunlar tək kateqorial mənaya malik həmin formantların xüsusiyyətlərini nümayiş etdirir. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, bu suffikslərin hər biri ilə düzələn bütün düzəltmə sözlərə xas olan yeganə mənə tipi onları qeyri-invariant mənalı suffikslərə aid etməyə imkan verir. Həmin kontekstdə *-ess, -ster* suffiksləri də nəzərdən keçirilir.

Tədqiq olunan material belə bir mülahizə irəli sürməyə imkan verir ki, invariant və qeyri-invariant suffikslər məhdud sərbəstliyə və əsasdan yüksək asılılıq dərəcəsinə malik olur. Həm də törədici əsasın semantikasi

düzəltmə sözün təməli, semantik nüvəsi kimi çıxış edir, affiks isə modifikator¹ rolunu yerinə yetirir.

Dissertasiyada neqativ emosional-qiyətləndirmə semantikalı bir sıra digər suffikslər də nəzərdən keçirilir (*-ish*, *-ard*, *-able*, *-eer*, *-dom* və s.). Bütövlükdə şəkilçili və yaxud suffiksli düzəltmə sözlər üzərində müşahidələr göstərir ki, təsnifedici funksiyanı yerinə yetirməklə, suffiks düzəltmə sözə, hər şeydən öncə, nitq hissəsinin və / və ya leksik-semantik qrupun kateqorial mənasını ötürür. Bu, hər bir suffiksin yeganə sabit mənasıdır.

Dissertasiyanın “*Düzəltmə sözlərin pragmatik və koqnitiv perspektivləri*” adlanan II fəslə dörd yarım fəsildən ibarətdir. Burada *-ish*, *-y* suffiksli düzəltmə sifətlər və *-y/-ie*, *-ette*, *-let*, *-ling*, *-ster*, *-ard*, *-dom*, *-ee* və s. suffikslərlə əmələ gələn düzəltmə isimlər nəzərdən keçirilir.

“*Suffiksli düzəltmə sifətlərin pragmatik və koqnitiv potensialı*” adlanan ikinci fəslin I yarım fəslinin müvafiq paraqraflarında *-ish*, *-y* suffiksli sifətlər tədqiq olunur.

-ish suffiksli düzəltmə sifətlərin nəzərdən keçirilməsi göstərir ki, həmin suffiksin semantikasına dair müxtəlif baxışlar vardır. Məsələn, onu iki omonim suffiks kimi şərh edən fikir maraqlıdır²: isim əsasında sifət düzəldən *-ish*¹ suffiksi (*girlish*, *summerish*) və sifət əsasında sifət düzəldən *-ish*² suffiksi (*bluish*, *coldish*).

*-ish*² suffiksi ilə əmələ gələn kifayət qədər düzəltmə sözün semantikasının təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, həmin suffiks düzəltmə sözün semantik strukturuna əlamətin natamamlığı mənasını gətirir. Düzəltmə sözün emosional-qiyətləndirmə çalarının tipi əsasında mövcud olan əlamətin natamamlığının həmin dərəcənin arzuolunan və ya arzuolunmazlığı ilə müəyyən edilir. Bütövlükdə *-ish*² suffiksi “əlamətin orta dərəcəsi” fərdi leksik mənasına malikdir.

İsimdən əmələ gələn *-ish*¹ suffiksli düzəltmə sifətlər daha böyük diqqət tələb edir, çünki bu sifətlərin bir çox hallarda alçaldıcı mənası vardır. *-ish*¹ bir çox alimlər tərəfindən “sayğısız, laqeyd qiymətləndirmə”

---

¹ Т.М.Беляева. Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке. М.: Высшая школа, 1979, с. 8; Б.В.Макарчев. Словообразовательная структура и семантико-функциональные особенности диминутивных образований в английском и немецком языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1974, 21 с.

² П.М.Карашук. Словообразование английского языка. М.: Высшая школа, 1977, с. 101.

fərdi mənaya malik suffiks kimi qəbul olunur¹. Digər tədqiqatçılar *-ish'* suffiksli düzəltmə sözlərdə mənfi qiymətləndirmənin mövcudluğunu mənənin sözyaratma modeli ilə izah edirlər². Bununla belə, dissertasiyada yuxarıda göstərilən qaydalardan istisnaları təşkil edən nümunələr verilir.

N+*-ish'*=Adj modeli üzrə yaranmış sifətlərin təhlili göstərir ki, onların böyük hissəsinin mənfi qiymətləndirmə mənası vardır ki, bu da törədici əsasın praqmatik potensialı ilə əlaqəlidir.

Dissertasiyada affikslərin rus derivatologiyasında qəbul olunmuş, amma müasir ingilis dilinin suffikslərinə münasibətdə tətbiq edilməyən iki növə (invariant və qeyri-invariant) bölünməsi baxımından təhlilinə cəhd edilmişdir.

Tədqiqat materialı göstərmişdir ki, *-ish'* suffiksli bütün sifətlərə “əşyaya və ya isimlə ifadə olunmuş əlamətə aid əlamət” kimi sözyaratma mənası xasdır. Daha konkret münasibət tipi dünyanın mənzərəsini bilmək, müxtəlif sinifli şeylərə münasibət əsasında müəyyənləşir.

Təfərrüatlı semantik təhlil belə nəticəyə gətirib çıxarır ki, sifətin semantikasına laqeyd, etinasız qiymətləndirmə praqmatik komponentin əlavə edilməsi formantın fərdi mənasının təsirinin nəticəsi olmayıb, müəyyən substantiv leksemlərin birləşməsinin nəticəsidir. *-ish'* formantının semantikasını adyektiv əlamətin ötürülməsinə müncər olunur, yəni substantiv leksemlərin sifət sinfinə, həm də daha çox neqativ praqmatik komponentlərin olması ilə səciyyələnən əsaslarla keçməsinin göstəricisidir ki, bu da çox vaxt *-ish'* suffiksli sifətlərin “mənfi xarakteri”ni şərtləndirir.

Tədqiqat göstərir ki, suffikslərin mənası (*-ish'* üçün “əlamət” və *-ish²* üçün “əlamətin orta dərəcəsi”) qeyri-invariantdır.

-y suffiksli düzəltmə sifətlərin semantika və praqmatikasının təhlilinin nəticələri təsdiq edir ki, onların xeyli hissəsinin semantik strukturunda mənfi emosional-qiymətləndirmə komponentləri vardır (weedy, mousey, wordy, nose y və s.). Bununla belə, müsbət konnotasiyalarla ifadə edilmiş düzəltmə sifətlər qrupu da vardır (handy, homey, matey, roomy, brainy və

---

¹ И.В.Арнольд. Стилистика современного английского языка. М.: Просвещение, 1990, с. 177; О.Д.Мешков. Словообразование современного английского языка. М.: Наука, 1976, с. 78; Н. Marchand. The Categories and Types of Present. – Day English Wordformation. A synchronic – diachronic approach. Wiesbaden: 1960, с. 244.

² А.Н.Третьюхин. Прагматика производного слова: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1985, 26 с. и др.

s.). -y suffiksli sifətlərin böyük hissəsinin mənası isə praqmatik cəhətdən neytral xarakterə malikdir (sandy, woody, piney, leafy, ashy, towny, mossy).

Dissertasiyada müvafiq materialın geniş semantik-morfoloji təhlili nəticəsində belə bir tezis əsaslandırılır ki, N+-y=Adj modeli üzrə əmələ gələn sifətlərin “törədici əsasın ifadə etdiyi xüsusiyyətlərə malik olma” mənası vardır.

-y suffiksli düzəltmə sifətlərin funksionallığının aşkar olunmuş bir sıra praqmatik aspektləri arasında bir cəhət xüsusi diqqətə layiqdir: onların böyük hissəsi danışiq üslubunda işlənir və, beləliklə, təsdiq etmək olar ki, -y suffiksi qeyri-rəsmi ünsiyyət markeridir. Onun əsas funksiyası düzəltmə sözün semantikasına adyektivlik mənasını əlavə etməkdir. Həm də bütün semantik yarımtiplərə “əşyaya və ya həmin isimlə ifadə olunmuş əlamətə hansısa aidiyyəti olan əlamət” kimi ümumiləşmiş məna xasdır.

“*Suffiksli düzəltmə isimlərin praqmatik və koqnitiv potensialı*” adlanan ikinci fəslin ikinci yarımfəslində ayrı-ayrı paraqraflarda -y suffiksli, diminutiv (kiçiltmə) suffikslərlə, -ard, -ster, -dom suffiksləri ilə düzələn isimlər tədqiq olunur.

-y suffiksinin mənasına münasibətdə mövcud linqvistik mövqelər (V.Zabotkina, S.Nurullova, Q.Marçand, V.Karasik və s.) həmin suffikslə (və onun variantı -ie ilə) əmələ gələn isimlərin üç sözyaratma modelini nəzərdən keçirməyə imkan verir:

1) one who is N + qeyri-formal tonallıq (N + -y = N): Maxie, daddy, laddy, booby;

2) one who is related to N + qeyri-formal tonallıq (N+ -y=N): roadie, groupie, foadie;

3) one who is Adj. + qeyri-formal tonallıq (N + -y = N): darkie, blackie.

Birinci və üçüncü sözyaratma modeli qeyri-idiomatik düzəltmə söz əmələ gətirir, yəni onların leksik mənaları törəmə əsasın mənası ilə sözyaratma mənasının kombinasiyasının nəticəsidir, amma ikinci model frazeoloji düzəltmə söz əmələ gətirir, onların da mənası düzəltmə sözün formal strukturunda ifadə olunmayan əlavə komponentlər qazanır.

-y/-ie suffiksli bütün düzəltmə sözlər qeyri-formal ünsiyyət üslubu və ya uşaq nitqi çərçivəsində işlənməsi ilə məhdudlaşır. Digər praqmatik parametrlərə (emosionallıq, qiymətləndirmə) gəlincə, bir çox derivatlar öz strukturunda əzizləmə münasibəti (lambie, kiddy, mummy) leksik komponentini ehtiva edir, digərləri isə müvafiq kontekstlərdə tamamilə əks qiymət

mətləndirmələri reallaşdırır. Bu səbəbdən emosionallıq və qiymətləndirmə semaları ikili və yaxud ikitərəfli səciyyə daşıyır və düzəltmə sözün mənə strukturunda implisit formada təzahür edir.

Suffiksə invariant “diskret substansiya” mənası xasdır, çünki o, düzəltmə şəxs və əşya adı əmələ gətirir. Suffiksin mənə strukturuna həm də -y suffiksli derivatların qeyri-formal ünsiyyət üslubuna və ya uşaq nitqinə mənsubiyyətini kodlaşdıran qeyri-invariant praqmatik komponent daxildir.

Diminutiv isimlərə həsr olunmuş paraqrafda kiçiltmə bildirən *-let*, *-ette*, *-ling*, *-kin*, *-ock*, *-ee*, *-erel*, *-en*, *-et*, *-ule* suffiksləri ilə əmələ gələn düzəltmə isimlər tədqiq olunur.

Bir çox tədqiqatçıların araşdırmaları sübut edir ki, diminutiv potensial olaraq həm müsbət, həm də mənfi qiymətləndirməni ehtiva edə bilər¹. Nəzərə almaq lazımdır ki, kiçiltmə suffiksli düzəltmə sözlərin belə vəziyyəti məhz suffiksin özünün praqmatik potensialı ilə izah olunur. Düzeltilmə sözdə bu və ya digər subyektiv qiymətləndirmənin təzahüretmə mənbəyini aşkar etmək məqsədilə dissertasiyada ən çox işlənən kiçiltmə suffiksləri ilə düzələn derivatlar nəzərdən keçirilir, onların qiymətləndirmə xarakteri əksər tədqiqatçılar tərəfindən izah edilir. Bu, *-ette* suffiksli düzəltmə sözlərdir: qadın cinsi mənalı (*cosmonette*, *farmerette*); süni material adı (*flannelette*, *leatherette*); kiçiltmə (*kitchenette*, *storyette*).

Törəmə affiksinin semantikasi nitq hissəsinin ümumikateqorial mənasının, leksik-semantik cərgənin mənasının və fərdi mənanın vəhdəti olduğundan, dissertasiyada *-ette*¹, *-ette*², *-ette*³ suffikslərini omonim kimi nəzərdən keçirmək təklif olunur və əsas təhlil predmeti *-ette*³ seçilir.

Qeyd olunan suffikslə əmələ gələn kifayət qədər müxtəlif çeşidli material üzərində aparılan təhlil belə nəticəyə gətirib çıxarır ki, *-ette*³ suffiksinin fərdi leksik mənası qeyri-invariant kiçiltmə mənası və invariant emosional qiymətləndirmə mənasından ibarət olur.

-let suffiksli düzəltmə sözlər arasında geyim və bəzək əşyalarını bildirən isimlər (*leglet*, *necklet*, *wristlet*) və kiçiltmə-qiymətləndirmə suf-

---

¹ В.Д.Девкин. Внеденотативная информативность слова // Вопросы строя немецкой речи. М., 1982, 103-113; Е.С.Гриценко. Социально-психологические аспекты функционирования коллоквиальных мелиоративов / Социальная и стилистическая вариативность английского языка. Пятигорск: 1988, с. 79-86; С.Ш.Нуруллова. Прагматические аспекты функционирования словообразовательных аффиксов современного английского языка: Дис. ... канд. филол. наук. М., 1991, 130 с. и др.

fiksli isimlər (plantlet, piglet, houselet) seçilir ki, bu da iki omonim suffiksi (-let¹ и -let²) fərqləndirməyə imkan verir. -let² suffiksli derivatların lüğət definisiyalarının təhlili göstərir ki, onların semantikasında kiçik ölçü mənası sistemli olaraq təsbitini tapır (pondlet - a small pond, worldlet - a little world, snakelet - a young or small snake).

-let suffiksi xüsusi leksik mənaya malikdir ki, onun nüvəsini əsasın məzmununa danışanın münasibətindən asılı olaraq təzahür edən emosional-qiymətləndirmə semalarını nəzərdə tutan “kiçik ölçü” seması təşkil edir.

Beləliklə, -ette³ kimi, -let² kiçiltmə suffiksi də ikiqütblülük xüsusiyyətinə malik qiymətləndirmə suffiksidir. Suffiksin bu mənasının reallaşmasında müəyyən edici amil onun daxili konteksti, yəni əsasın mənasıdır.

Digər daha geniş yayılmış -ling kiçiltmə suffiksində gəlincə, bir çox tədqiqatçılar tərəfindən, hər şeydən öncə, onun kiçiltmə deyil, praqmatik, yəni qiymətləndirmə mənası haqqında bəhs edilir.

-ling suffiksli isimlərin semantikasının təhlili göstərir ki, onların xeyli hissəsini elə derivatlar təşkil edir ki, onların denotatları ölçücə və ya yaşca kiçik canlı orqanizmlər və böyük olmayan bitkilərdir. Əşyavi-məntiqi kiçiltmə mənası ilə bərabər, bu düzəltmə sözlər əsasın məzmunundan doğan qiymətləndirmə çalarlarını reallaşdırır.

Dissertasiyada suffiks vasitəsilə reallaşan müxtəlif semantik çalarlara dair nümunələr nəzərdən keçirilir. Onlar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, bu və ya digər praqmatik mənanın mənbəyini əsasın məzmunu və danışanın ona münasibəti təşkil edir.

Tədqiqatda digər modellər üzrə yaranan -ling suffiksli derivatlar da tədqiq edilir: Adj+-ling=N (youngling, richling, softling); V+-ling=N (wealing – a child or animal newly weaned); Num+-ling=N (firstling – 1. the first of a class or kind; 2. the first produce); Adv +-ling=N (underling – a) one who is subject or subordinate to another; b) a small or weakly plant, animal, or child). Bu suffiks həm də “diskret substansiya” mənasının və “kiçik”, “böyük olmayan” fərdi mənasının daşıyıcısıdır.

-ard suffiksli düzəltmə isimlərin tədqiq edildiyi paragrafda həmin suffikslə (feli, adyektiv və substantiv əsaslardan) əmələ gələn düzəltmə sözlərin üç modeli nəzərdən keçirilir. Feldən əmələ gələn düzəltmə sözlərin təhlilinin nəticələri göstərir ki, mənbə kimi etinasızlıq, laqeydlik konnotasiyası çıxış edir: bu, motivləşdirici əsasların “mənfi” mənaları ilə əlavə olunur.

Həmin formant ilə əmələ gələn adyektiv olmayan (deadyektiv) adlara gəlincə, onlarda isimlərin mənasında etinasız münasibət çalarları müşahidə olunur: dullard – a dull, slom – thinking person (L.D.) və drunkard – derog

a person who is often drunk (L.D.). Bu hal, hər şeydən öncə, mənfi əlamətlərlə əlaqəli anlayışları ifadə edən sözlərin motivasiyası ilə izah olunur.

Beləliklə, -ard suffiksi qeyri-invariant “şəxs” mənasına və qeyri-invariant praqmatik peyorativ (kiçildici) qiymətləndirmə mənasına malikdir.

-ster suffiksli düzəltmə sözlərə həsr olunmuş tədqiqat göstərir ki, onlar ingilis dilində o qədər də çox yayılmamışdır. Dissertasiyada düzəltmə sözlərin tərkibində -ster suffiksinin mənalarının müxtəlif təsnifatları səciyyələndirilmiş, xüsusilə R.İ.Zyatkovskinin mövqeyi vurğulanmışdır¹.

Dilin inkişafı prosesində həmin suffiksin semantikasının tarixi təkamülü izlənmişdir. Həmçinin -ster suffiksli düzəltmə sözlərin işlənmə sahələri, məsələn, loru danışıqda, dar sosial mühitdə (peşə jarqonları) istifadəsi nəzərdən keçirilmişdir: choolster, workster, playster (komik aktyor), mikerster (radio diktoru), fiddlester (skripkaçı).

Nəzərdən keçirilən qrammatik material belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, -ster suffiksli deroqativ isimlərin əksəriyyəti onlarda zarafatkinayə, təqdirədirici razılıq kimi qiymətləndirmənin təzahür etməsi suffiksin özü ilə bağlıdır. Həmin suffiks eyni zamanda neqativ-qiymətləndirmə çalarının da daşıyıcısıdır, bu da onda invariant “diskret substansiya” leksik mənasının, eləcə də, mənfi qiymətləndirmə praqmatik mənasının mövcudluğunu etiraf etməyə imkan verir.

Dissertasiyada ayrıca nəzərdən keçirilmiş -dom suffiksli düzəltmə isimlərə gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, mücərrəd isimlər arasında onlar topluluq, yer, vəziyyət leksik mənası ilə seçilir.

Tədqiqatda suffiksin əsas “status, realm, collectivity” mənasındakı dəyişmələr izlənilir ki, bu da affiksin etinasızlıq, biganəlik praqmatik məna çalarları qazanması ilə bağlıdır.

Bu aspektdə müvafiq materialın təhlili ümumi qənaətə gəlməyə imkan verir ki, -dom suffiksli düzəltmə sözlərin praqmatik məna komponentləri motivləşdirici əsasla birlikdə və ya okkazional törəmə halında isə əsas və formantla ifadə olunan, uzlaşmayan anlayışların qarşılıqlı təsiri effekti sayəsində derivatın mənasına keçir.

“Praqmatik mənanın təzahürü qeyri-ardıcıl xarakterdə olan düzəltmə isimlərin tipləri” adlanan ikinci fəslin üçüncü yarımfəslində tədqiqat predmeti ingilis dilində suffikslərlə əmələ gələn elə düzəltmə sözlərdir ki, onların əksəriyyəti praqmatik cəhətdən neytral xarakteri ilə səciyyələnir,

---

¹ Р.Г.Зятковская. Суффиксальная система современного английского языка. М.: Высшая школа, 1971, 185 с.

amma eyni suffiksli ayrı-ayrı derivatlar öz mənasında daha çox mənfi qiymətləndirmə komponentini ehtiva edir. Belə xüsusiyyətə -ery, -ee, -eer, -ese suffiksli substantiv düzəltmə sözlər malikdir.

Tədqiqat göstərir ki, -ery suffiksli isimlərin əksəriyyəti emosional-qiymətləndirmə komponentinin olmaması ilə səciyyəli: shrubbery – a part of a garden planted with shrubs forming a mass or ground; cookery – the art or skill of cooking və s.

Emosionallıqla markalanmış düzəltmə sözlərin əşyavi-məntiqi mənası mənfi emosiya və qiymətləndirməyə səbəb olan sözlərlə motivlənilir (slavery – 1. the system of having slaves; 2. the condition of being a slave; roguery – a piece of behaviour of a roque; quackery – deroq. the behaviour or methods of a quack). Həmin düzəltmə sözlər isimlərin ilkin mənaları ilə motivləşmişlər. Bu səbəbdən, onlar idiomatik deyildirlər. Emosional çalara malik bəzi düzəltmə sözlər idiomatik səciyyəlidir, çünki onlar törədici əsasların ikinci mənaları ilə motivləşmişlər.

-ee suffiksli düzəltmə isimlər arasında da qiymətləndirmə konnotasiyalı bir sıra sözlər seçilir. Bununla əlaqədar olaraq, dissertasiyada iki omonim suffiksin fərqləndirilməsi təklif edilir: -ee¹ suffiksi feldən, əsasda ifadə olunmuş hərəkətin yönəldiyi şəxs mənalı (trainee, payee, trustee) və aktiv mənalı isimlər (conferee, returnee, escapee) düzəldir. Omonim olan -ee² suffiksi substantiv əsaslardan şəxs və cansız əşya adları əmələ gətirir (tonnee, coachee, shirtee).

Müşahidələr göstərir ki, V+ –ee=N sözyaratma modelinin fəallığı artır (kissee, laughee, invitee, visittee). Bu model üzrə təkcə ənənəvi tətbiq sferalarına deyil, həm də danışıq leksikası sahəsinə aid sözlər əmələ gəlir. Belə düzəltmə sözlərdə zarafat, yumor xarakteri mövcud olur. Güman olunur ki, qeyd edilən praqmatik komponentin təzahürü tarixən fel əsasıdan hüquq terminləri əmələ gətirən –ee suffiksinin qeyri-ənənəvi birləşmə əmələ gətirməsi ilə şərtlənir. Düzəltmə sözün praqmatik mənasında bu və ya digər çalarlar suffiks və əsasın üslubi mənalarının üzlaşması və ya üzlaşmaması nəticəsində meydana çıxır.

Substantiv əsaslara qoşulan –ee² suffiksini bəzi tədqiqatçılar¹ diminutiv hesab edirlər. –ee² suffiksi ilə əmələ gələn düzəltmə sözlərin hamısı

---

¹ О.Д.Мешков Словообразование современного английского языка. М.: Наука, 1976, с. 66; Кочетков В.П. Производные на -ee в английском языке // Словообразование и его место в курсе обучения иностранному языку. Владивосток: ДВГУ, 1983, с. 133.

okkazonal törəmələr və məhdud işlənmə sahəsinə malik slenqlərdir. Dissertasiyada, nitq hissəsinin əsas kateqorial mənasından başqa, “diskret substansiya” mənasına və danışıq üslubunu səciyyələndirən mənaya (familiarlıq, bəzən istehza və alçaltma çalarlarına) malik olan bu suffiksin əlavə mənalarına dair müşahidələr söylənmişdir.

Müxtəlif praqmatik mənə tiplərinə malik düzəltmə sözlər arasında -ery, -ee suffiksləri ilə bərabər, rumin mənşəli -eer suffiksi də seçilir. Həmin suffiks peşə adlarını bildirən isimlərin yaradılması üçün istifadə olunur ki, onların da arasında hərbi sahəyə aid sözlər üstünlük təşkil edir: weaponeer, volunteer, cannoneer. Nəzərdən keçirilmiş nümunələr göstərir ki, neqativ konnotasiyaya, o cümlədən etinasızlıq, biganəlik çalarına elə düzəltmə sözlər malik olur ki, onlar neqativ-qiymətləndirmə törədici əsaslarla motivləşmişdir.

Tədqiq olunan material -ery, -ee, -eer suffikslərinin özlərinin mənə strukturunda praqmatik emosional-qiymətləndirmə komponentlərinin və düzəltmə sözlərin mənəsi ilə törədici əsasların mənəsi arasında mənə asılılığının olmadığı barədə nəticəyə gəlməyə əsas verir.

A+-ness=N modeli yüksək məhsuldarlığı ilə səciyyələnir. Bu modeldə birləşmə əmələ gətirmək qabiliyyəti, yəni -ness suffiksinin məhsuldarlığı mütləq kəmiyyətə yaxındır. Həmin suffiks “vəziyyət, keyfiyyət” mənəli mücərrəd isimlər əmələ gətirir və yalnız həmin isimlərin adətən emosional-qiymətləndirmə praqmatik komponentlərinin ehtiva olunmadığı kateqorial mənalarını (“motivləşdirici sifətlərlə ifadə olunmuş predmetləşmiş qeyri-prosesual əlamət”) çatdırır.

Bununla yanaşı, belə bir mülahizə irəli sürülür ki, -ness suffiksli okkazonalizmlər praqmatik mənaya malik olur (whyness, togetherness, oneness, it-ness).

Mücərrəd isimlər adyektiv və substantiv əsaslara qoşulan -ism suffiksi vasitəsilə də əmələ gəlir. -ism suffiksli düzəltmə isimlər baxışlar, prinsiplər sistemini ifadə edir. *Egotism, babyism, gangsterism* kimi düzəltmə sözlərin peyorativ qiymətləndirmənin mənbəyi törədici əsasla ifadə olunmuş anlayışa neqativ münasibətlə bağlıdır. Bundan əlavə, tədqiqatda “vəziyyət və ya hərəkət” mənəli düzəltmə sözlərə (heroism, vandalism), tibb terminlərinə (morphinism, alcoholism) diqqət verilir.

Eyni zamanda həmin suffiksin “nəyəsə sədaqət” mənəli, yaxud kökü racism, fascism¹ sözlərinə gedib çıxan diskriminasiya mənəli (sexism –

---

¹ В.И.Заботкина. Новая лексика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1989, с. 29.

qadınların diskriminasiyası, ageism – yaşlı insanların diskriminasiyası və s.) neologizmərin yaranmasındakı rolu qeyd olunmuşdur.

“Loru danışığda işlənən suffiksli düzəltmə sözlər” adlanan ikinci fəslin dördüncü yarımfəslində əsasən ədəbi dildə mövcud struktur sxem və modellər üzrə gerçəkləşən, loru danışığıdakı suffiksli derivatların əmələ gəlməsi nəzərdən keçirilir. İngilis loru danışığında suffiksli nominasiya üçün aşağıdakı ənənəvi sözyaradıcılığı morfemləri xarakterikdir: -er (footer, boner); -s (babs, nuts); -y/-ie (telly, chappie, drinky); -sy (by – form of the suf. -y): tricky, tipsy, folksy.

Belə ki, məsələn, tədqiq olunmuş material göstərir ki, ədəbi dildə geniş yayılmış və əsasən “diskret substansiya” mənalı neytral düzəltmə söz (reader, writer, boiler) əmələ gətirən -er suffiksi həm də loru danışığıda işlənən, ekspressiv və emosional-qiymətləndirmə vahidləri olan isimlərin yaranmasında istifadə edilir.

Dissertasiyada əsasda baş verən semantik proseslər səbəbindən qazanılmış əlavə ekspressivlik çalarlarına malik loru danışığıq derivatlarının struktur cəhətdən markalanmamış halları da nəzərdən keçirilir. Söhbət əsasən danışanın mənfəi emosiyaları, assosiasiyaları ilə bağlı olaraq azalan üslubi çalarlıqdan gedir.

Struktur cəhətdən markalanmışlara qısaldılmış əsaslardan yaranmış düzəltmə sözlər aid edilir ki, belə sözlərdə suffiks ismin leksik-qrammatik sinfinin və daha konkret “diskret substansiya” mənasının indikatoru rolunu reallaşdırır.

Qeyri-standart leksikanın semantik variantları və motivasiyası üçün bir sıra spesifik suffikslər də (onlar düzəltmə sözü struktur cəhətdən qeyri-ədəbi söz kimi markalayır) bu yarımfəsildə nəzərdən keçirilir (-o, -aroo/-eroo/-roo/-oo, -ino, -nik, -ola, -rama, -ville). Onların təxminən hamısı (-o suffiksi istisna olmaqla) ingilis dilinin Amerika və Avstraliya variantlarında işlənir.

Bundan əlavə, düzəltmə sözlərə zarafat-istehza konnotasiya əlavə edən suffikslər qrupu (-ino/-arino/-erino, -ola) xüsusi olaraq seçilmişdir (bambino – zorba oğlan, lookerino – gözəlçə, muggola – elan olunmuş axmaq və s.).

Ümumiyyətlə, tədqiq olunmuş material belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, ingilis dilində loru danışığıda işlənən bütün düzəltmə sözlər famil-yarlıq, ekspressivlik və emosional qiymətləndirmə komponentlərini ehtiva edən praqmatik mənaya malikdir. Emosional qiymətləndirmə mənası

invariant hesab olunur, çünki ayrı-ayrı düzəltmə sözlərdə peyorativ və meliorativ qiymətləndirmə şəklində reallaşır.

Nəticə hissəsində hər iki fəsil üzrə yekun qənaətlər və tədqiqatın əsas müddəaları ümumi bir tezis şəklində belə xülasə edilir ki, düzəltmə sözlərin koqnitiv və praqmatik mənalарının müxtəlif çalarlarının mənbəyi kimi törədicі əsasın koqnitiv və praqmatik potensialı çıxış edir. Düzəltmə sözün mənalарının spesifikasiyası əsasın mənasının xüsusiyyətləri, onun idiomatikləşmə (metaforikləşmə), frazeolojiləşmə (mənalарının artımı) qabiliyyəti ilə müəyyən olunur. Dünyanın mənzərəsinin dil işarəsində inikasını tapan fraqmentinin danışan tərəfindən qavranılmasında subyektiv faktorun relevant rolu qeyd olunmuşdur.

Dissertasiyanın əsas müddəaları iddiaçının dərc etdirdiyi aşağıdakı məqalə və tezislərdə əksini tapmışdır:

1. Ekstralingvistik amillər haqqında // Elm və Cəmiyyət, Bakı, Bakı Slavyan Universiteti, 2005, № 2, s. 45-47

2. Onomastik vahidlərin tərcümədə verilməsi yolları // Elm və Cəmiyyət, Bakı, Bakı Slavyan Universiteti, 2007, № 3, s. 40-42

3. Соотношение семантического и прагматического в языке // Azərbaycan məktəbi, Bakı, 2010, №1, s. 80-86

4. Sözün məna strukturunda semantik və praqmatik komponentlərin nisbəti // Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi, Bakı, 2010, №1, s. 61-63

5. Смысл, понятие, языковой знак, концепт, значение / Грузинский Технический Университет. Вербальные коммуникативные технологии. Материалы международной научной конференции. Тбилиси, 2010, s. 42-44

6. Особенности производных слов / Materiallar. Bakı, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dillər Universiteti, 2011, s. 43-44

7. Референциальные выражения языка / Dil və Ədəbiyyat, Bakı, Bakı Dövlət Universiteti, 2011, s.22-24

8. Когнитивная лингвистика и семиотика // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri, Bakı, 2011, № 4, s. 232-235

9. The cognitive linguistics as a modern linguistics division. Казахский Национальный Университет им. Ал-Фараби. Хабаршы Вестник. Серия Филологическая. Алматы, 2011, № 4 (134), с.86-89.

SEMANTICS AND PRAGMATICS OF DERIVATIVE WORDS
AND REVELATION OF THEIR RELATIONSHIP
TO THE COGNITIVE COMPONENTS
(on the material of the modern English language)

SUMMARY

The aim of the thesis is to determine the role of all elements of derivative words in the process of word formation in the English language. The thesis consists of introduction, two chapters, conclusion and the list of referred literature.

Chapter 1 titled “Research on derivative words” consists of three sections, where the problems, such as, language semantics-pragmatics relation, relation of semantic and pragmatic components in the structure of the meaning of words, peculiarities of the derivative semantics, are considered respectively.

Chapter 2 titled “Pragmatic and cognitive perspectives of derivative words” consists of four subchapter parts where the problems such as pragmatic potential of suffix derivative adjectives, pragmatic potential of suffix derivative nouns, types of nouns with irregular character of demonstration of pragmatic meaning, colloquial suffix derivatives are considered respectively.

Basic propositions of the thesis are summarized in the conclusion. The analysed material shows that the cognitive and pragmatic potential of producing term serves as a source of a variety of shades of cognitive and pragmatic meanings of the derivative. The specification of the meanings of the derivative is determined by its ability of idiomatisation (metaphorisation, metonymy), and phraseologisation (augment of meanings). The role of the subjective factor in the perception of the speaker of the motive world picture, which is reflected in the linguistic sign, is particularly emphasized.

Çapa imzalanıb: 26.05.2012.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: **mutarjim@mail.ru**

